

сучасного суспільства. – Вип. 16.- Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – С.373-376.

6. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. / М.О. Шульга. – К.:ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011 - 448с.

7. Дебор Г. Общество спектакля. / Ги Дебор. – Пер с фр. / Пер. С.Офертаса и М.Якубович.- М.:Логос, 2000.- 184с.

8. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. /Жан Бодрийяр. - М.: Республика, 2006 - 269с.

9. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. / Ульріх Бек; пер. з нім. О.Юдіна. – К.: Ніка- Центр, 2011.- 408с.

10. Бауман З. Индивидуализированное общество. / Зигмунт Бауман. - М.: Логос, 2002. – 390с.

Отримано 15.11.2015 р.

УДК. 316.454.2.

Чепак В.В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології

Ляхович Г.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

МОВНА ТА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ: ПОШУКИ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглядається логіка зв'язку понять компетентність та компетенція, формування мовної компетентності в умовах двомовності. Вивчається поняття мовної компетентності, а також її роль у вітчизняній і зарубіжній соціологічній традиції. Охарактеризовано соціологічний підхід до пояснення мовної компетентності у конкретній комунікативній ситуації. Представлений короткий огляд мовної ситуації у сфері освіти.

Ключові слова: *компетенція, мовна компетентність, комунікативна компетентність, освіта, мова*

В статье рассматривается логика связи понятий компетентность и компетенция, формирование языковой компетентности в условиях двуязычия. Изучается понятие языковой компетентности, а также ее роль в отечественной и зарубежной социологической традиции. Охарактеризован социологический подход к объяснению языковой компетентности в конкретной коммуникативной ситуации. Представлен краткий обзор языковой ситуации в сфере образования.

Ключевые слова: компетенция, языковая компетентность, коммуникативная компетентность, образование, язык

The logic of connection communication expertise and competence concepts, the formation of linguistic competence in bilingualism situation is examined in the article. The concept of linguistic competence and her role in domestic and foreign sociological tradition is studied. Sociological approach to the explanation of linguistic competence in a particular communicative situation is characterized. A brief overview of the language situation in education is presented.

Keywords: competence, linguistic competence, communicative competence, education, language

Актуальність Однією з властивостей індивіда є прагнення до такого рівня компетентності, який би дозволяв йому не лише розуміти, а й впливати, змінювати оточуюче соціальне середовище. Мова не виняток, адже як сформулював думку Ю. Лотман, "ми занурені у мовний простір. Ми навіть у засадничих умовних абстракціях не можемо вихопитися з цього простору, який нас огортає, частиною якого ми є і який, водночас, є частиною нас" [4,с.145]. Проблема зниження рівня мовної компетенції – як індивідуального, так і групового є для української мовної ситуації актуальною, оскільки у сучасній Україні стало напрочуд мало "сильних мовних особистостей", а ті, що залишилися, не представлені у належний спосіб у мовному просторі. Навіть в етнічних українців, для яких українська є рідною, вона інколи не забезпечує весь обсяг комунікативних потреб самостійно, а співіснує з іншою мовою чи мовною формою (діалектом, арго та ін.).

Наукова література на тему зв'язку понять "компетенція" та "компетентність" є доволі різноманітною, однак суперечки між вченими продовжують існувати. Одні дослідники протиставляють ці поняття, інші вважають їх взаємопов'язаними, а в підсумку всі констатують, що домовитися про чіткі дефініції неможливо. В основі терміну "компетенція" лежить латинське *competentia*, що походить від *competere* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу; знання, коло повноважень особи, досвід, а під "компетентністю" розуміється поінформованість, обізнаність, авторитетність; кваліфікація, результативність [1,с.127].

Якщо заглибитись у власне розуміння і сприйняття, то компетентність – це певна освіченість, майстерність, обдарованість тощо. Бути компетентним – це одне й теж, що почуватися вільно, добре розбиратися у якій-небудь галузі життя. Компетенція, в свою чергу, маленький елемент широкого поняття компетентності. Володіючи різними видами компетенції, людина може й не бути компетентною. Отже, компетенція – потенційна активність, готовність і прагнення до відповідного виду діяльності. Компетентність – інтегральна характеристика особистості – успішно реалізована в діяльності компетенція [1,с. 126]. Поняття компетентності ширше поняття компетенції, оскільки включає в себе мотиваційний та когнітивний компоненти. **Метою** статті є розгляд зв'язку понять мовної та комунікативної компетентності у соціологічному вимірі.

З соціологічної точки зору мовна компетентність заслуговує на увагу з двох причин: по-перше, для соціолога слово – це дія, а слова мають властивість роз'єднувати, тому потрібно ретельно досліджувати причини цих роз'єднань. По-друге, мовно компетентна людина, використовує різні мовні варіанти у залежності

від: а) від соціальних відмінностей між носіями мови; б) від відмінностей в умовах мовленнєвого спілкування. Соціолога цікавить те, що сказав носій мови, що сприймає, інтерпретує, конструює.

Насамперед доцільно зазначити логіку зв'язку понять мовної компетенції та мовної компетентності. В цьому допоможе розібратись поле мовних орієнтацій – структурована частина ментального простору. Воно ширше тоді, коли більше у ньому об'єктів інтересу, і структурованіше, коли більше у ньому зв'язків між об'єктами. Відповідно, ступінь мовної компетенції залежить від діапазону поля мовних орієнтацій. Жодна людина не може знати мову ідеально, знати всі факти про неї, але той, хто володіє розвиненим полем мовних орієнтацій, краще розуміє, як вирішувати нестандартні мовні завдання, які ставить перед нами життя. Завдяки полю мовних орієнтацій ми перетворюємо мовну компетенцію у мовну компетентність – комплекс потенцій, які дозволяють нам відчувати себе у мові як у рідній стихії, бути у широкому значенні слова її творцем.

Саме поняття носить здебільшого лінгвістичний характер – сукупність конкретних умінь, необхідних члену мовної спільноти для мовленнєвих контактів з іншими [1, с.129], однак в межах інших наук існують різні підходи до особливостей мовної компетенції. Мовна компетентність залишиться загадкою, поки її визначатимуть як вроджене знання про мову, тому треба дивитись структуровано, адже місце в структурі позначається на мовному рівні.

Ми ж у даній роботі розглянемо мовну компетентність як систему певних знань і навичок, необхідних члену суспільства для успішної комунікації з іншими членами суспільства, що забезпечує особистості повноцінну соціалізацію та можливість солідарності, багато в чому визначаючи можливість особистості стати повноправним агентом соціальної дії. У цьому випадку мовна компетентність виступає як результат тих чи інших процесів, які пов'язані або з навчанням, або із національною, віковою приналежністю та іншими соціальними аспектами.

Уперше орієнтовану на компетенції освіту (освіту, яка базується на компетенціях: Competence-based education – CBE) було запропоновано М. Хомським у 1965 році у Масачусетському університеті. Поняття “компетенція” використовувалось стосовно теорії мови, трансформаційної граматики [8, с. 74]. Американський лінгвіст Ноам Хомський мовну компетенцією семантично протиставляв використанню мови. Розрізнення цих значень розкривалось як різниця між знанням мовця-слухача про мову та застосування мови у практиці спілкування. Крім компетенції, дослідник виділяє мовне вживання – те, як використовують мову ті, хто говорить. Н. Хомський намагався абстрагуватися від реальних мовних актів та підкреслював, що має на увазі ідеального мовника-слухача, тобто абстрактно мислячого носія мови. А реального носія мови із мовними здібностями він кваліфікував як об'єкт саме соціологічного, а не лінгвістичного дослідження. За Н.Хомським мовна компетенція або знання мови – це абстрактна система, що лежить в основі поведінки, система, що складається із правил, які взаємодіють з метою задати форму та внутрішнє значення висловлювання. В її основі два компоненти:

- 1.) Вроджені знання основних лінгвістичних категорій;
- 2.) Здатність дитини конструювати для себе граматику – правила опису висловлювань, які сприймаються у мовному середовищі [8, с.210].

Характеризуючи роботу "Мова і мислення" Н. Хомського, спадає на думку фраза Б. Маліновського: " Міф без мови неможливий, і мова стає першою матрицею мислення". Саме це і намагався продемонструвати автор, розглядаючи мовні процеси в контексті їхнього впливу на мисленнєву діяльність. А мислення – завжди категоріальне. Головним завданням книги є критика структурної лінгвістики та біхевіористської психології. Обидві концепції визнаються неадекватними у фундаментальному відношенні, оскільки в їх рамках неможливо вивчати мовну компетенцію. Тому доцільною, на думку автора, є його концепція, згідно якої глибинна структура співвідноситься із поверхневою структурою завдяки деяким мисленнєвим операціям – граматичним трансформаціям. Власне трансформаційна граматики розуміється як механізм, який породжує лише граматично правильні висловлювання мови та моделює ту сторону володіння мовою, яка з'являється завдяки вмінню відрізнити правильне від неправильного у мові. Поняття ж правильності розглядається на 2 рівнях: знання мови та використання мови, тобто фактична мовна практика.

Інший американський дослідник Делл Хаймс, розвиваючи ідеї Н. Хомського, підкреслював, що компетенція – це не тільки володіння граматикою й словником, але й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт. Д. Хаймс увів поняття комунікативної компетенції, яке вважав ширшим за поняття мовної компетенції та теоретично обґрунтував необхідність розрізняти граматичність висловлювання і його прийнятність у даних умовах спілкування, у даному соціальному середовищі.

Комунікативна компетенція включає:

- правила етикету,
- правила спілкування: а) дитина-дорослий; б) з вищим або нижчим за соціальним статусом;
- дотримання соціальної дистанції при значній асиметрії соціального статусу.

Для соціологічного опису мовної компетенції індивіда та її проявів у людській діяльності дослідник виокремлює такі складові:

- Словесний репертуар (кожне висловлювання може розглядатись з двох точок зору: його драматичності та прийнятності: адекватності сприйняття та успішності мовленнєвого акту);
- Мовні шаблони (повторювана послідовність знаків мовної поведінки);
- Сфери комунікативної поведінки.

Мовна поведінка зводиться до повторюваних зразків, мовних шаблонів, засвоєння яких продовжується все життя. Вони, без сумніву, впливають на структуру поведінки та надають їй рис передбачуваності. Деякі висловлювання стають сталими для групи через свою новизну, але найчастіше це відбувається через те, що вони (висловлювання) сприймаються як такі, що відповідають ситуації або як необхідні для неї [7,с. 54].

У роботі "Етнографія мовлення" соціолог акцентує увагу на основному завданні дослідника – продемонструвати, що вивчення мовлення як фактора у когнітивній та експресивній поведінці призводить до питання про правила використання мови у суспільстві. Необхідним кроком є пошук місця мовлення у людській поведінці, адже не кожна поведінка є спілкуванням з точки зору її

учасників, не кожне спілкування здійснюється за допомогою мови та мовні засоби включають у себе не тільки мовлення.

Цікавими із соціологічної точки зору є два моменти:

- Економія мовлення у суспільстві;
- Мовлення у процесі соціалізації.

Для того, щоб охарактеризувати перший аспект, не варто уявляти собі мовну поведінку як ціле, а економію мовлення – як його частину. Мова йде про специфічну точку зору, яка впорядковує соціальну дійсність. При цьому економія мовлення у групі визначається відносно сукупності мовних особистостей, а не відносно однорідного чи обмеженого у просторі мовного коду. Д. Хаймс пов'язував формування вільного володіння мовою із процесом соціалізації дитини. Він пише: "Всередині соціальної матриці, в рамках якої дитина вивчає граматику, вона навчається системи її використання залежно від відносин між комунікантами, місця, цілей висловлювання. Існує також розвиток системи послідовності використання мови у зверненнях, бесіді та інших комунікативних актах. Все це формує комунікативну компетенцію, яка дозволяє людині бути не просто мовником, а членом соціально зумовленої системи спілкування" [7, с. 45].

Найбільш поширеною серед дослідників проблемою є протиставлення мовної та комунікативної компетентності. Дане протиставлення, безумовно, не передбачає чіткого розмежування на практиці. Два види компетенції є вузлами одного ланцюжка. Комунікативна компетентність - поняття ширше, ніж мовна компетенція, воно включає в себе не тільки здатність користуватися мовою, а й наявність знань, які лежать в основі реального спілкування. В цьому випадку комунікативна компетенція передбачає володіння засобами мовної системи, наявність вміння співвідносити мовні засоби з завданнями і умовами спілкування, вміння його організувати з урахуванням етнокультурних норм поведінки. Основним критерієм рівня комунікативної компетентності слід вважати не мовну правильність, а здатність до ефективного спілкування і дії, які передбачають орієнтацію в соціальному та культурному середовищі інших народів.

З позиції соціології такі автори як І. Виноградова [2], Т. Дрідзе [3], розглядають комунікативну компетентність як такий рівень здобуття досвіду взаємодії з іншими, який забезпечує особистості адекватне (у рамках своїх здібностей і соціального статусу) функціонування в суспільстві. Комунікативна компетентність при цьому виявляється детермінованою насамперед змінами, що відбуваються в суспільстві, вимогами, які воно висуває до його членів [1, с. 157]. Аналіз літератури показує, що в основі комунікативної компетентності знаходяться вміння, по-перше, – грамотно висловити і передати інформацію, по-друге, – вислухати і зробити правильні висновки.

Можна сказати, що комунікативна компетентність – це соціальні знання, вміння та навички, а здатність кодувати і декодувати різноманітну інформацію, передану і одержувану в процесі спілкування, можна трактувати як соціокультурну компетентність. Мовна компетентність – це знання мовного коду, в рамках якого здійснюється комунікація, володіння всіма рівнями мови, стилістикою і правилами мовної трансформації; володінням відповідним тезаурусом – запасом слів, найбільш прийнятних для комунікації в певній соціально-комунікативній ситуації на певну тему. Термін "тезаурус" запровадив мовознавець Л. Щерба як особливий принцип складання і організації словників

[11]. Соціолог Т. Дрідзе запропонувала тлумачити цей термін як “модель світу”, “модель середовища”, “сукупний соціальний досвід” [3,с.175].

Мовна компетентність не просто знання системи мови та правил її використання, а й реалізація цих знань у численних комунікативних актах. Вона виникає у індивіда як продукт та інструмент опанування об'єктивної реальності, як форма і результат її соціалізації у суспільній діяльності з колективом та виявляється у здатності розуміти та продукувати безліч смислів за допомогою структурно оформленого висловлення (речення). Тобто мовна компетентність – розуміння смислового навантаження мови, якою кожен з нас користується.

Питанням мовної компетентності активно зацікавились у нашій країні після приєднання України до Болонського процесу. Глобалізаційні процеси висувують перед освітою завдання підготувати молоде покоління до життя в умовах багатонаціонального і полікультурного простору. Не можна не погодитися з тим, що характерною особливістю сучасного відкритого суспільства, яке перебуває у динамічного розвитку, є поступовий перехід від стану моноетнічності до поліетнічності, котрий зумовлює дедалі більшу відкритість мовних середовищ і мовних систем, сприяючи активнішій взаємодії різних мов. Соціологічний підхід до мови позначився на дидактичних завданнях: “У середній школі треба навчити учня користуватися мовою, власне, організувати його мовні дані – продукт соціальних чинників” [12,с.25]. Мову освіти, зрештою, визначає не воля індивіда або припис держави, а характер комунікативного простору, в якому відбувається освітній процес. Для сучасної людини загалом і для молодшої людини зокрема володіння мовою має переважно прагматичний характер, спрямоване, передусім, на максимально повне задоволення індивідуальних потреб (у тому числі, потреби у повноцінній комунікації) і значною мірою визначається цим фактором. Разом з тим внаслідок дії низки факторів, зокрема, й таких, як державна мовна політика у сфері освіти, автономія ВНЗ та їхня можливість регулювати мовні практики та мовну поведінку учасників навчального процесу залежно від конкретних умов та обставин, – освітня сфера виявляє у мовному питанні певну самостійність. За соціологічними даними, сфера освіти, приміром, є другою сферою, крім сфери державного управління, в якій спілкуватися українською мовою престижно [12,с.28]. Тому вітчизняні дослідники мовну компетентність розглядають як мовний капітал, який формується ще із шкільної лави, оскільки саме шкільний ринок підкоряється мовним продуктам панівного класу [6,с.157].

Український соціолінгвіст Л. Масенко вважає, що для вивчення мовної компетенції важливо визначити ступінь поширеності мови, а також її комунікативні аспекти, адже за умов конкуренції двох мов у одній країні особливо важливим для володіння мовою є її комунікативна потужність, яка визначається за кількістю комунікативних сфер, які обслуговує мова [5,с.40]. Функціонування двох мов у суспільстві призводить до ситуації, близької до диглосії, коли вживання української і російської мов розподіляється за різними сферами. Тому функціональний розподіл вживання української і російської мов в нашій країні тяжіє до опозиції "офіційне" і "буденне", то очевидно комунікативна потужність російської та української є різною. Мовна компетенція постає мовним капіталом, який дає зиск у формі відмінності від інших компетенцій.

Дослідниця Л. Нагорна вважає, що дослідження комунікативного аспекту функціонування мови в умовах двомовності передбачає серйозний аналіз мовної

компетенції та причин, які зумовлюють вибір тієї чи іншої мови у реальній комунікативній ситуації. Справа в тому, що у мозку білінгва співіснують дві мовні системи, які вмикаються залежно від потреби. Застосовуючи одну із них, індивід виходить за рамки власної мовної компетенції, також компетенції співрозмовника та мовного оточення. Те, що лінгвісти називають кодовими переключеннями – явище повсякденне і загалом природне. Оскільки мова в Україні, на думку дослідниці, виступає в ролі знаряддя політичної боротьби, то такі поняття як двомовність, мовна ідентифікація, мовна компетенція набувають метафоричного, а то й міфологічного звучання [6, с.118].

Висновки. Соціологічні дослідження мовної компетенції зводяться до трьох ключових моментів:

- розгляд мовних форм як реально існуючих соціальних структур;
- розгляд слова як дії, тобто певний спосіб розуміння, пов'язаний із способом дії (оскільки слова мають властивість роз'єднувати, то потрібно ретельно досліджувати причини цих роз'єднань);
- розгляд вибору мови як ознаки мовної компетентності особистості у залежності від: а) соціальних відмінностей між носіями мови; б) відмінностей в умовах мовленнєвого спілкування.

Отже, мовна компетентність – це не просто знання системи мови та правил її використання, а й реалізація цих знань у численних комунікативних актах. Вона виникає у індивіда як продукт та інструмент опанування об'єктивної реальності, як форма і результат його соціалізації у суспільній діяльності з колективом та виявляється у здатності розуміти та продукувати безліч смислів за допомогою структурно оформленого висловлювання (речення).

Список використаних джерел:

1. Вахтин Н. Б. Социолінгвістика и социология языка [Текст] / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная академия», 2004. – 336 с.
2. Виноградова И. А. Коммуникативная компетентность в социализации личности [Текст] / И. А. Виноградова. — Н. Новгород : НГУ им. Н. И. Лобачевского, 2002.— С. 7-8.
3. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология [Текст] / Т.М. Дридзе – М.: Высшая школа, 1980. – 224 с.
4. Лотман Ю. М. Культура и взрыв [Текст] / Ю. М. Лотман. – М.: Гнозис, 1992. – 272 с.
5. Масенко Л. Мова і політика – 2-ге вид., доп. [Текст] / Л. Масенко.– К. : Соняшник, 2004. – 162 с.
6. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики [Текст] /Л.П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
7. Хаймс Д. Х. Этнография речи [Текст] / Д.Х. Хаймс. – М., 1975. - С. 42-95
8. Хомский Н. Язык и мышление [Текст] / Н. Хомский. – М., 1972. – 315 с.
9. Швейцер А. Д. Современная социолінгвістика: Теория, проблемы, методы [Текст] / А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1976. – 176 с.
10. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму [Текст] / Н.П. Шумарова. – К.: Вид/ центр КДЛУ, 2000. 284 с.

11. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л.В.Щерба - Изд. 2-е, стереотипное. М.: Едиториал УРСС, 2004. - 432 с.
12. Яковлева О. Мовна компетенція студентства та мовна ситуація в українських ВНЗ у контексті наближення України до Європейського освітнього простору [Текст] / О.Яковлева // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис / МОН України. АПН України, Ін-т вищої освіти України, Вид. "Педагогічна преса". — 2010. — № 4 . — С. 24-30.

Отримано 05.11.2015 р.

УДК 316.42

Бойко Н. °

Інститут соціології НАН України , кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-АКТИВНИХ КОРИСТУВАЧІВ ІНТЕРНЕТУ

Для дослідження ціннісних пріоритетів ми використовували теорію та методіку Р.Інглхарта. Крім цільової групи - користувачів мережі Інтернет, які проявляють громадянську активність, в роботі представлені і ціннісні пріоритети населення країни в цілому. Результати дослідження свідчать про істотні відмінності ціннісних пріоритетів групи Інтернет-активістів порівнянно з іншими групами респондентів. Фіксується переважно постматеріалістична спрямованість ціннісних пріоритетів соціально активних користувачів мережі.

Ключові слова: користувачі Інтернету, громадянська активність, волонтерство, матеріалістичні ціннісні пріоритети, постматеріалістичні ціннісні пріоритети

Для исследования ценностных приоритетов мы использовали теорию и методике Р.Инглхарта. Кроме целевой группы – пользователей сети Интернет, проявляющих гражданскую активность, в работе представлены и ценностные приоритеты населения страны в целом. Результаты исследования свидетельствуют о существенных отличиях ценностных приоритетов группы Интернет-активистов по сравнению с другими группами респондентов. Фиксируется преимущественно постматериалистическая направленность ценностных приоритетов социально активных пользователей сети.

Ключевые слова: пользователи Интернета, гражданская активность, волонтерство, материалистические ценностные приоритеты, постматериалистические ценностные приоритеты

The article presents the results of studies of the value priorities socially active Internet users. For the study of attitudes we used the theory of value priorities R.Inglharta. In addition to the target group - socially active Internet users in the work